

MONIMUOTOINEN TULEVAISUUSVERSTAS

Riikka Armanto, Ville Lauttamäki & Katriina Siivonen

Tiivistelmä

Tulevaisuusverstaat ovat hyvin joustava, muuntuva tapa vuorovaikutteiseen tulevaisuustyöskentelyyn. Niitä käytetään monenlaisiin tarkoituksiin, jolloin verstaiden muoto ja rakenne voidaan räätälöidä sopivaksi kuhunkin tilanteeseen. Annamme tässä artikkelissa yleiskuvan verstaiden käytöstä tulevaisuudentutkimuksessa. Kirjan artikkeleissa kerrotaan tulevaisuusverstaiden seuraavista erityismuodoista: tulevaisuustaajuus, tulevaisuusklินิกka ja tulevaisuusperintöverstaas. Pureudumme verstaiden järjestämisen olennaisimpiin tavoitteisiin: tulevaisuuksista tietämiseen ja tulevaisuuksien tekemiseen. Vaikka tarkkoja ohjeita verstaiden järjestämiseen on erilaisten käytötötarpeiden ja toteuttamistapojen suuren määrän vuoksi hankalaa antaa, käymme läpi seikkoja, joita verstaita suunnittelevan kannattaa ottaa huomioon. Keskeistä kaikissa tulevaisuusverstaissa on tulevaisuuksien pohtiminen ja niihin liittyvien näkemysten jakaminen, oppiminen ja yhteistyö sekä uusien ratkaisujen ja ideoiden tuottaminen.

Avainsanat: tulevaisuusverstaas, tulevaisuuksien tekeminen, tulevaisuuksista tietäminen, asiantuntijuus, osallisuus

1. Tulevaisuusverstaat osallistavana menetelmänä

Tulevaisuusverstaas on Robert Jungkin ja Norbert Müllertin kehittämä tulevaisuudentutkimuksen osallistava menetelmä. Sen alkuperäisenä tavoitteena oli vahvistaa tavallisten ihmisten uskoa omiin kykyihinsä ja mahdollisuuksiinsa osallistua heitä itseään koskevan tulevaisuuden luomiseen. Robert Jungk järjesti ensimmäisiä tulevaisuusverstaita Itävallassa 1950-luvun lopulla ja kehitti niitä pitkään yhdessä Norbert Müllertin kanssa ennen kuin he julkaisivat niitä käsittelevän kirjansa. Yhtenä esimerkkinä verstaustyöskentelyn vaikutuksista he kertovat prosessista, jossa purku-uhan alle joutuneen asuinalueen asukkaat voimaantuivat vaikuttamaan alueensa kehittämiseen niin, että se lopulta säästyi purkamiselta ja sinne saatiin uusia palveluja. (Jungk & Müllert 1987.)

Osallistavalla tai osallistuvalla (engl. *participatory*) kuvataan tutkimusta, jossa osallistujat ovat jollakin tavalla enemmän osana tutkimusprosessia kuin vain esimerkiksi perinteisessä roolissa haastateltavana. Sillä voidaan viitata tutkimukseen, jossa tutkija

on tiiviisti mukana ihmisten tai yhteisöjen elämässä, tai tutkimukselliseen lähestymistapaan, jossa tutkija ja tutkimukseen osallistuvat tuottavat tietoa yhdessä. Osallistujan rooli tutkimusprosessissa voi vaihdella suuresti pintapuolisesta tiiviiseen yhteistyöhön perustuvaan osallistumiseen. Suomeksi osallistava menetelmä on terminä niin vakiintunut, että sitä voi olla perusteltua käyttää, vaikka siihen sanana liittyy tietynlainen hierarkkisuus. Sana antaa mielikuvan tutkijasta aktiivisempänä osapuolena määrittämässä, millaista osallistumista tutkimusta varten tarvitaan. Mielikuva voi olla harhaanjohtava, jos osallistumisen tavoista onkin tutkimusprosessin aikana tarkoitus neuvotella yhdessä. Osallistuva kuvaa siten paremmin avointa ja ei-hierarkkista suhdetta tutkijan ja osallistujien välisestä suhteesta kutsuen häivyttämään perinteisiä tutkijan ja ”tutkittavan” rooleja tiedon tuottamisessa. (Ryynänen & Rannikko 2021.) Tulevaisuusverstaiden kohdalla osallistava tai osallistumiseen kutsuva kuvaavat prosessia pääasiassa hyvin, sillä useimmiten tutkija on etukäteen vähintäänkin pääpiirteissään suunnitellut, miten verstaasprosessiin osallistutaan. Toisaalta menetelmän luonteeseen kuuluu, että se on joustava ja avoin sille, millaiseksi osallistujat sitä prosessin aikana kuljettavat. Osallistuvan menetelmän sanavalinnalla voi viestiä prosessin mahdollista tarkoitusta muodostaa kanssatutkijuutta osallistujien kanssa tai muuten koetella tutkimukseen liittyviä valta-asetelmia ja kysymyksiä tiedon oikeutuksesta ja omistamisesta (Ryynänen & Rannikko 2021).

Tulevaisuusverstaat ovat nykyään yleinen osallistava menetelmä monenlaisissa tutkimus- ja kehittämishankkeissa. Tulevaisuusverstaan kattokonseptin alle voidaan Jungkin ja Müllertin alkuperäisen, lähtökohtaisesti kaikenlaisia ihmisiä osallistumaan kutsuvan verstaasyypin rinnalle laskea esimerkiksi erilaiset skenaario-, sidosryhmä-, backcasting- ja ennakointityöpajat. Niiden osanottajat koostuvat

Vaikka erilaisten verstaiden tavoitteet ja toteuttamistavat voivat vaihdella paljonkin, yhteistä kaikille tulevaisuusverstaalle on tulevaisuuksien pohtiminen, yhteistyö ja -oppiminen sekä uusien ideoiden ja ratkaisujen luominen.

yleensä verstaan teeman mukaan verstaaseen kutsuttavista monialaisista asiantuntijoista. (Lauttamäki 2016.) Nimitysten, käytäntöjen, sovellusten ja versioiden moninaisuus tekee menetelmän määrittelystä ja yleisestä kuvauksesta hankalaa. Huolimatta siitä, että tulevaisuusverstaat ovat tulevaisuudentutkimuksessa varsin käytetty menetelmä, niistä on julkaistu niukasti akateemisia, metodologisia artikkeleita tai kirjoja, joissa olisi pyritty systemaattisesti esittämään ja vertailemaan erilaisten tulevaisuusverstaiden ominaisuuksia ja parhaita käyttötarkoituksia.

Tulevaisuusverstaita käytetään sekä itsenäisinä kokonaisuuksina että osana laajempia tutkimus- ja kehittämisprosesseja, joissa saatetaan soveltaa monenlaisia menetelmiä peräkkäin ja rinnakkain. Välillä selvää rajaa tulevaisuusverstaan ja jonkin muun tulevaisuusorientoituneen osallistavan menetelmän välille on vaikeaa vetää. (Ks. esim. Kirveennunni et al. 2008) Menetelmän joustavuus ja muuntuvuus erilaisiin tarpeisiin oli jo Jungkin ja Müllertin alkuperäisissä verstaissa tärkeä ominaisuus. Menetelmän tilannekohtainen räätälöinti on hyödyllistä ja jopa välttämätöntä, jotta verstaas palvelee

mahdollisimman hyvin sille asetettuja tavoitteita. Vaikka erilaisten verstaiden tavoitteet ja toteuttamistavat voivat vaihdella paljonkin, yhteistä kaikille tulevaisuusverstaille on tulevaisuuksien pohtiminen, yhteistyö ja -oppiminen sekä uusien ideoiden ja ratkaisujen luominen (Nygrén 2019). Keskeistä työskentelyssä on se, että joukko ihmisiä luo yhteisvoimin uudenlaisia ajatuksia jonkin elämänalueen tulevaisuuden rakentamiseksi. Työtä tehdään kokoontumalla yhteen ja keskustelemalla tai ilmaisemalla ajatuksia esimerkiksi kirjoittamalla niitä kaikkien nähtäväksi. Parhaimmillaan verstaasprosessi tuottaa osallisille yhteisen oivaltamisen iloa mahdollisesti jo pelkän tulevaisuuteen virittäytymisen myötä.

Tulevaisuustiedon tuottamisen ja jalostamisen näkökulmasta tulevaisuusverstaas on yksi helpoimmin omaksuttavista ja monikäyttöisimmistä tulevaisuudentutkimuksen menetelmistä. Tulevaisuusverstaiden osallistujien ei tarvitse etukäteen tietää tulevaisuudentutkimuksesta, sen perusteista tai erilaisista tulevaisuudentutkimuksen menetelmistä (ks. esim. Jungk & Müllert 1987; Jarva 1994). Myöskään järjestäjien ei ole välttämätöntä tuntea syvällisesti tulevaisuudentutkimusta alana, vaikka se edesauttaakin verstaan vetämistä sekä tulosten tulkintaa ja käyttöä. Verstaita sovelletaankin tulevaisuustiedon tuottamiseen laajasti monilla tieteenaloilla. Verstaissa tuotettava ja jalostettava tulevaisuustieto ja niiden pohjalta julkaistut tutkimukset voivat olla hyödyksi myös monenlaisille verstaaisiin osallistuville ja niissä tietoa prosessoiville alueellisille yhteisöille ja verkostoille, yrityksille, organisaatioille ja kansalaisjärjestöille (ks. esim. Jarva 1994; Helander et al. 2005; Lakkala et al. 2020; Parkkinen et al. 2019).

Verstastyöskentelyyn voidaan valita eri mittaisia aikaperspektiivejä tulevaisuuteen. Tavoitteena voi olla välittömien parannusten kehittäminen käsiteltävään asiaan, mahdollisesti pidemmän ajan tavoitteiden tukemana. Toisaalta pitkällä aikaperspektiivillä voidaan verstaissa tavoitella irtautumista nykyhetken itsestään-selvyyksistä. Kuviteltava tulevaisuus voi silloin olla esimerkiksi 20, 50 tai sadankin vuoden päässä. Tulevaisuusverstastyöskentelyssä edetään nykyajan todellisuudesta erilaisiin tulevaisuuksiin mielikuvittelun avulla ja taas takaisin nykytilan todellisuuteen siten, että mukaan on saatu työhön osallistuneen ihmisjoukon yhteiset arvoperustaiset ajatukset tulevaisuuksista ja niiden rakentamisesta.

Tulevaisuusverstastyöskentelyssä edetään nykyajan todellisuudesta erilaisiin tulevaisuuksiin mielikuvittelun avulla ja taas takaisin nykytilan todellisuuteen siten, että mukaan on saatu työhön osallistuneen ihmisjoukon yhteiset arvoperustaiset ajatukset tulevaisuuksista ja niiden rakentamisesta.

2. Tulevaisuusverstaiden tavoitteista

Tässä kappaleessa käsittelemme tulevaisuusverstaiden tavoitteen määrittämistä, joka on tärkein lähtökohta verstaiden järjestämisessä. Mitä tulevaisuusverstaan järjestämisellä halutaan saavuttaa? Verstaan tarkoituksen on hyvä olla alusta lähtien kirkkaana mielessä, sillä siihen perustuvat valinnat verstaan tyypistä, rakenteesta, kestosta, osal-

listujista ja kaikkiaan verstaan järjestämisen ja vetämisen eli verstaan fasilitoinnin tyylistä.

Nykyisin järjestettävissä tulevaisuusverstaissa voidaan hahmottaa kaksi päätavoitetta: tulevaisuuksista tietäminen ja tulevaisuuksien tekeminen. Ensimmäisessä tulevaisuusverstaiden pääasiallinen tarkoitus on tuottaa tietoa tulevaisuuksista päätöksenteon tueksi tietyn rajatun teeman ympäriltä. Tulevaisuustiedon tuottaminen on nykyään erittäin yleinen syy verstaiden järjestämiseen. Tyypillistä on esimerkiksi verstaissa tehtävä skenaariotyö, joissa kartoitetaan erilaisia tulevaisuuksia monenlaisista näkökulmista. (Lauttamäki 2016) Tällaisiin verstaaisiin kutsutaan usein asiantuntijoita, jotka tuovat verstaan keskusteluun alansa tietoa. Monialainen asiantuntijuus on eduksi ja kirvoittaa jokaisen osallisen tulevaisuussajattelua.

Tulevaisuustietoon keskittyviä verstaita voi järjestää myös muiden asiantuntijatietoon perustuvien menetelmien tueksi. Esimerkiksi Delfoi-prosessin (ks. kirjan Delfoi-artikkelit) osana tai jatkeena voidaan järjestää tulevaisuusversta, jonka tarkoituksena on arvioida ja täydentää Delfoin tuottamia näkemyksiä tulevaisuuksista (Kirveennummi et al. 2008, liite 1 ja passim.). Verstaan erityinen arvo tällaisessa prosessissa liittyy sen positiivisella tavalla arvaamattomaan luonteeseen ja siihen, että verstaaseen kokoontuneilla asiantuntijoilla on suuri valta sen määrittelyssä, miten tulevaisuuksia tarkastellaan. Tämä eroaa esimerkiksi Delfoin kyselykierroksista siinä, että kyselyissä Delfoi-prosessin laatija ja vetäjä eli fasilitoija määrittelee kysymykset tai tulevaisuutta koskevat väitelauseet, joita asiantuntijat käsittelevät. Versta saattaa rikastaa tällaista prosessia tuomalla esiin näkemyksiä ja tulkintoja, joita kykenevinkään fasilitoija ei välttämättä olisi osannut muotoilla.

Verstaiden toinen tavoite, tulevaisuuksien tekeminen, perustuu Jungin ja Müllertin tulevaisuusverstaiden periaatteille. Se kumpuaa ajatuksesta, että tavalliset ihmiset voivat, ja heidän pitäisi, olla itse luomassa merkityksellisiä tulevaisuuksia. Tavoitteena on voimaannuttaa tulevaisuuksien tekemiseen vahvistamalla osallistujien toimijuutta eli kykyä tehdä ja toteuttaa päätöksiä ja sitä kautta antaa muutokselle yhteisesti määriteltävä suunta ja vauhtia. (Jung & Müllert 1987)

Oleellista on kuitenkin ymmärtää, että osallistava tulevaisuudentutkimus on lähtökohtaisesti dialoginen ja monesti normatiivinen prosessi, jossa etsitään ja edistetään muutosta (Ollenburg 2019) tai syvempää ja suunnattua sosiaalista, kulttuurista tai yhteiskunnallista murrosta eli transformaatiota, tavalla tai toisella (ks. oppikirjan luku *'Tulevaisuusperintö kulttuurisen kestävyysmurroksen välineenä'*). Se voi esimerkiksi yhdistää vaihtelevin painotuksin visiointia, toimintatutkimista ja tulevaisuuden tekemistä (Gidley 2017).

Tulevaisuusverstaiden päämäärät, tulevaisuuksista tietäminen ja tulevaisuuksien tekeminen, muutoksen edistämisessä eivät ole selvärajaisia tai toisensa poissulkevia. Tavoitteiden määrittäminen ja omaksuttu tulevaisuustieto jo itsessään johtavat suuntaamaan ajatuksia aktiivisesti tulevaan. Tiedon tuottaminen päätöksentekoon mahdollistaa muutosta halutussa systeemissä antamalla sekä verstaaisiin osallistuville että niiden tuloksia käyttäville laajempaa ymmärrystä todennäköisistä ja toivottavista tu-

levaisuuksista. Tällöin on oleellista, että päätöksentekijät joko osallistuvat verastyöskentelyyn tai saavat sen tulokset käyttöönsä. Tuotettu tieto kertoo konkreettisellakin tasolla käsiteltävän aihepiirin tulevaisuuksista. Tulevaisuuksien tekemiseen tähtäävissä verstaissa tuotetaan myös tärkeää tietoa arvoista ja siitä, millaisia tulevaisuuksia ihmiset pitävät hyväksyttävänä ja toivottavana, ja miten niitä voisi toteuttaa. Molemmissa tapauksissa tieto tarkoittaa sitä, millaisia näkemyksiä ja ajatuksia ihmisillä tulevaisuuksista on.

Vaikka tavoitteiden luova yhdistäminen voisi nostaa verstasprosessin uudelle tasolle, käytännössä yhdessä verstaassa ei välttämättä ole realistista odottaa suurta menestystä molemmissa. Ymmärrys verstaan tarkoituksesta on siten oleellinen osa prosessin suunnittelua ohjaten lukuisia järjestämiseen liittyviä päätöksiä. Läpinäkyvyys verstaan tarkoituksesta verstaisten osallistujille ja osallistumisen vapaaehtoisuus ovat oleellisia tutkimuseettisistä syistä. Kyse on tutkimukseen osallistuvien ihmisten keskeisistä oikeuksista, joiden noudattaminen tukee osallistujien luottamusta tieteeseen. (Kohonen et al. 2019) Tämän voi nähdä myös edellytyksenä onnistuneelle verstasprosessille.

Muutoksen aikaansaaminen tulevaisuusverstaisten avulla ei ole kummallakaan tavalla helppoa tai itsestään selvää. Monissa tutkimusprojekteissa arvioidaan verstasprosessia ja sen onnistumista (ks. esim. Sisto et al. 2016; Carlsson-Kanyama et al. 2008; Rinaudo et al. 2013; Campos et al. 2016; Löschner et al. 2016; Barbanente et al. 2002; Beach & Clark 2015), mutta tavat tarkastella verstaan mahdollista vaikutusta ovat yhtä moninaisia kuin itse prosessitkin. Vaikka verstaisten usein ajatellaan vahvistavan toimijuutta ja edistävän valmiutta tehdä muutosta, tutkimuksia verstaisten vaikuttavuudesta esimerkiksi osallistujien oppimiseen ja tulevaisuusajatteluun on vähän (ks. kuitenkin Schrot et al. 2021; Nygrén 2019). Osallistumisen hyötyjä tulevaisuusprosesseissa onkin erittäin vaikeaa todentaa tai toisaalta myöskään kiistää (van der Helm 2007).

Seuraavissa kappaleissa esittelemme tarkemmin tulevaisuusverstaisten tyypillisiä piirteitä tulevaisuustiedon tuottamisen ja tulevaisuuksien tekemisen välineenä.

Tulevaisuusverstaat tulevaisuustiedon tuottamisessa

Asiantuntijamenetelmänä tulevaisuusverstaisten järjestämisen motiivi on tuottaa käyttökelpoista tulevaisuustietoa ennakkoinnin, suunnittelun ja päätöksenteon tueksi. Tällöin niiden erityispiirteenä on vahva nojautuminen käsiteltävän aiheen kannalta oleellista tietoa hallitsevien asiantuntijoiden tuottamaan ja käsittelemään tietoon ja käsityksiin tulevaisuudesta. Verstaaseen kutsutut ja kokoontuneet asiantuntijat määrittelevät keskinäisessä vuorovaikutuksessa käsiteltävän aiheen kannalta keskeiset teemat. Tämä on perusteltua, jotta versta mahdollistaa erilaisten näkemysten ja uusien oivallusten tuottamisen. Kun aihetta monipuolisesti tuntevilla asiantuntijoilla on vapaus käsitellä laajasti tulevaisuuksiin vaikuttavia tekijöitä, on mahdollista saada esiin ajatuksia, ideoita ja ratkaisuja, joita tutkijat eivät muilla tavoilla (esimerkiksi haastattelulla ja kyselyillä) olisi pystyneet tuottamaan. Uusi tulevaisuustieto syntyy virtaavasta, olemassa olevan tiedon päälle kasautuvasta keskustelusta ja väittämistä, jotka kehystävät keskustelua uudella tavalla haastaen piilossa olevia olettamuksia (Dufva & Ahlqvist

2015). Siten verstaassa tuotetun tulevaisuustiedon ei ole tarkoitus määrittää työpajan tai tulevaisuusprosessin fasilitoijan omista näkemyksistä tai tietopohjasta käsin.

Verstaan fasilitoijan näkökulmasta työpajaan osallistuvat asiantuntijat antavat arvokasta aikaansa ja osaamistaan kartuttaakseen tutkimukselle oleellista tietoa aiheena olevasta tulevaisuusteemasta. Asiantuntijuuteen nojaavien verstaiden hyöty ei kuitenkaan yksistään rajaudu tietoon, jota tuotetaan tutkimukseen ja päätöksentekoon. Verstaat voivat olla niiden osallistujille myös tärkeä tiedon jakamisen, saamisen, jalostamisen ja kriittisen tarkastelun foorumi, joka laajentaa ymmärrystä myös muiden toimijoiden näkökulmista ja lähtökohdista (Heino 2021).

Verstaita voidaan käyttää apuna osallistavassa päätöksenteossa ja demokratian jalkauttamisessa kansalaisten tasolle. Osallistavat menetelmät osana demokraattista päätöksentekoa eivät kuitenkaan yleensä voi olla sitovia vaan ainoastaan neuvoa antavia (Bayley & French 2008). Prosessissa tuotettujen ratkaisujen ja päätösten yleinen hyväksyttävyys (engl. *legitimization*) riippuu osallistujien edustavuudesta (engl. *representation*), jolloin niiden pitäisi tästä näkökulmasta ottaa huomioon kaikki oleelliset toimijat ja kaikkien etu (van der Helm 2007). Osallistujien ei kuitenkaan ole tarkoitus olla edustava otos koko väestöstä eivätkä prosessissa tuotetut ajatukset siten kuvaa yleisiä yhteiskunnallisia mielipiteitä (Munda 2004). Osallistumista ei pitäisi myöskään käyttää ennakolta ajateltujen ratkaisujen hyväksyttämiseen vaan verstaiden tulisi olla aidosti avoimia tilaisuuksia tuottaa uutta ja ennalta-arvaamatonta tulevaisuustietoa ja -toimintaa.

Verstaat voivat olla niiden osallistujille myös tärkeä tiedon jakamisen, saamisen, jalostamisen ja kriittisen tarkastelun foorumi, joka laajentaa ymmärrystä myös muiden toimijoiden näkökulmista ja lähtökohdista.

Tulevaisuusverstaat tulevaisuuksien yhteisen luomisen vauhdittajana

Kun tulevaisuusverstaan ensisijaisena tavoitteena on tulevaisuuksien tekeminen, suhde asiantuntijuuteen, tulevaisuustietoon ja valtaan määrittyy uudelleen. Osallisuus ja osallistuminen ovat itsessään lähtökohtia, jotka mahdollistavat osallistujien voimaantumista ja sitoutumista muutoksen tekemiseen (Gidley 2017). Verstaissa voidaan tukea osallistujien toimijuuksia, tulevaisuustietoisuutta ja tulevaisuuslukutaitoa (ks. oppikirjan ”Tulevaisuustietoisuus ja -oppiminen” -osan artikkelit) yksilötasolla tai yhteisesti merkityksellisten tulevaisuuksien luomiseen. Yksilöiden ja yhteisöjen vaikutusmahdollisuuksien keksiminen ja avaaminen, vallitsevien olosuhteiden ja vallan uudelleen määrittely ja haastaminen sekä toivottavien tulevaisuuksien kuvittelemineen nousevat keskiöön. Asiantuntijuutta tärkeämpää on asianosaisuus, osallistujien oma välitön, kokemuspohjainen yhteys käsiteltävään aiheeseen, jolloin toivottavien tulevaisuuksien kuvittelemineen on mielekästä. Toimijuuden vahvistumisen lisäksi verstaat usein tuottavat tärkeää tietoa osallistujien tulevaisuuksiin liittyvistä ajatuksista, peloista, toiveista ja motivaatioista, jota vastaavasti voidaan käyttää apuna päätöksenteossa. Tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti on tärkeää kertoa verstaan osallistujille, mihin eri-

lasiin käyttöihin verstaan tuottamat tulevaisuuksia koskevat näkemykset voivat välillisestikin tulla.

Tulevaisuutta luova verstastyöskentely perustuu metodologisesti laadullisen tutkimuksen periaatteille kaikissa verstastyypeissä ja myös konkreettisissa kehittämishankkeissa, joissa ei ole asetettu varsinaisia tutkimuksellisia tavoitteita. Verstasmenetelmä hahmottuu silloin osaksi laajempaa toiminnallista kokonaisuutta, jossa sen eri osat määrittävät toisiaan. Tukea tämän kokonaisuuden hahmottamiseen antaa tieteidenvälistä laajasti käytössä oleva etnografinen lähestymistapa, jossa aiheen määrittely, kysymyksenasettelu ja osallisten määrittäminen tapahtuvat vuorovaikutteisessa prosessissa (ks. Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014). Verstaita vetävät tutkijat tai fasilitoijat keskustelevat tavoitteista osallistujien kanssa ja kiteyttävät ne kysymyksenasetteluksi. Sen avulla he määrittävät konkreettisia kysymyksiä ja toimintoja, joiden avulla verstaissa päästään yhdessä kuvittelemaan tulevaisuuksia. Kun verstaan tulokset on koottu ja analysoitu, ne on tärkeä jakaa osallistujille käytettäväksi. Monesti on eduksi pyytää osallistujilta kommentteja tuloksista ennen niiden viimeistelyä. (Ks. esim. Heltander et al. 2005)

Tulevaisuusverstaan vuorovaikutteisessa prosessissa on tutkimuseettisesti (ks. Kohonen et al. 2019) keskeistä tarkastella ja ottaa huomioon sekä fasilitoijien ja verstaan osallistujien että mahdollisten verstaaprosessin tilaajien ja maksajien vaikutus työn kokonaisuuteen. Kaikilla näillä on omanlaisensa mahdollisuudet vaikuttaa siihen, ketkä prosessiin osallistuvat, minkälaisia asioita siinä käsitellään ja miten tavoitteet määritellään. Verstaan osallistujien voimaantumista ja sitoutumista tukee parhaiten se, että heillä on mahdollisimman suuri valta vaikuttaa näihin ja merkityksellistää ne yhteisvoimin verstaaprosessissa. Ensimmäinen lähtökohta on vapaaehtoinen osallistuminen koko prosessiin ja mahdollisuus irtautua siitä milloin tahansa ilman kielteisiä vaikutuksia, jos niin haluaa. Tärkeintä on pyrkiä luomaan sellainen prosessi, joka on osallisille mielekäs ja kannustaa kohtaamaan moninäkökulmaisen verstaakeskustelun.

Seuraavissa luvuissa käsittelemme verstaiden järjestämiseen liittyviä menetelmällisiä valintoja, kuten osallistujien kutsumista, verstaan rakennetta ja käytettäviä työkaluja ja sovelluksia.

3. Tulevaisuusverstaiden järjestäminen

Osallistujien kutsuminen

Verstaiden tarkoitus määrittää osallistujien kokoonpanon. On hyvä muistaa, että verstaissa tuotettu materiaali ja verstaan vaikutus sosiaaliseen, kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen muutokseen ovat aina sidoksissa siihen, keitä verstaaseen osallistuu. Osallistujia valitessaan ja kutsuessaan tutkija, mahdollisesti yhteistyössä tulevaisuusprosessin tilaajan ja rahoittajan kanssa, käyttää siis valtaa määrittää, ketkä ovat keskeisiä toimijoita keskustelemaan valitusta tulevaisuusteemasta. Verstaan aiheen kannalta keskeisten osallistujien kutsumisessa on syytä noudattaa läpinäkyvyyttä ja olla valmis perustelemaan valintojen taustoja.

Asiantuntijatietoon pohjaavan verstaan onnistuminen riippuu vahvasti osuvasta asiantuntijuuden ja toimijuuden määrittelystä ja erilaisten osaajien laaja-alaisesta saamisesta mukaan työskentelyyn. Oleellista on saada kokoon ryhmä, jonka kokoonpano heijastelee tarkasteltavan aiheen kannalta keskeisiä näkökulmia. Asiantuntijuuden määrittelyssä voi käyttää asiantuntijamatriisia (ks. Varho & Tapio 2013), jonka perusteella erilaiset asiantuntijuusalueet ja muut ominaisuudet tulee tasapainoisesti huomioida. Sen avulla voi myös seurata, keitä verstaaseen on ilmoittautunut ja millaisia henkilöitä olisi vielä tarpeen saada mukaan.

Verstaat voivat olla avoimia kenelle tahansa osallistua, jolloin verstaiden tema, aika ja paikka ohjaavat sitä, ketkä ovat kiinnostuneita ja keillä on mahdollisuus osallistua. Kun verstaan tarkoituksena on rohkaista tulevaisuuksien tekemiseen, osallistujien kutsumisen lähtökohtana ei ole asiantuntijuus vaan kaikenlaiset ihmiset, joita aihe jollain tavalla koskettaa. Osallistujat saatetaan haluta ennemmin tavoittaa omana itsenään, ei vain tietyn roolin kautta. Osallistujiksi voidaan kutsua myös esimerkiksi haavoittuvassa asemassa olevia, marginalisoituja tai muuten ”hiljennettyjä” ryhmiä, kuten lapsia, vanhuksia tai vähemmistöjä (ks. esim. Alminde & Warming 2020).

Nykyään erilaiset osallistavat prosessit ovat niin yleisiä kaikenlaisissa tutkimus- ja kehityshankkeissa, että käytännössä osallistujia voi joskus olla vaikeaa saada mukaan. Toimijat eivät aina ehdi antaa aikaansa verstastyöskentelylle, vaikka tasapainoinen osallistujakokoonpano olisi suunniteltu huolellisesti etukäteen. Verstaan mainostamiseen ja kutsujen levittämiseen on siten syytä varata aikaa ja joskus myös varoja, etenkin jos verstaat ovat avoimia kenelle tahansa osallistua. Erilaisia verkostoja ja kontakteja (Facebook-ryhmät, hankkeiden sähköpostilistat, yhdistykset ym.) kannattaa hyödyntää. Henkilökohtainen yhteydenotto on myös hyvin perusteltu osallisuuden tunteen vahvistamisessa verstaaproessin alusta alkaen. Verstaasta ja sen tavoitteista tiedottamista ja osallisten tavoittamista voi pitää koko työskentelyn tärkeimpänä vaiheena, jota ilman ei verstaan tavoitteita saavuteta (ks. esim. Jungk & Müllert 1987).

Tulevaisuusverstaiden rakenne

Tulevaisuusverstaat voivat olla rakenteeltaan ja muodoltaan hyvin moninaisia. Rakenne tulee suunnitella ensisijaisesti verstaan tavoitetta tukemaan, mutta myös käytettävissä olevat resurssit, tilan tarjoamat mahdollisuudet (nykyään myös se, järjestetäänkö verstaas etänä) tai verstaan rooli laajemmassa tulevaisuusprosessissa voivat vaikuttaa siihen, miten verstaan kulku kannattaa muotoilla. Alkuperäinen Jungkin ja Müllertin suunnittelema tulevaisuusverstaas koostuu neljästä vaiheesta, joiden kautta tulevaisuuksien tarkastelu etenee. Nämä vaiheet ovat valmisteluvaihe, kritiikkivaihe, mielikuvitusvaihe ja toimeenpanovaihe. (Jungk & Müllert 1987) Kukin uusi vaihe rakentaa kokonaisuutta ja tuo siihen uutta ymmärrystä vaihe vaiheelta.

- **Valmisteluvaihe:** Ensimmäisessä vaiheessa suunnitellaan ja järjestetään verstaaproessin käytännön työskentely. Siihen kuuluvat kutsut verstaasiin, ohjeet osallistumisesta varten sekä mahdollisen taustamateriaalin työstäminen ja jakelu. Myös

työskentelyaikataulun suunnittelu, verstastilan varaaminen ja tarvittavasta välineistöstä huolehtiminen ovat oleellisia. Tätä voidaan pitää verstaasprosessin tärkeimpänä vaiheena, koska ilman huolellista osallistujien kutsumista ja saamista mukaan verstaasta ei pysty onnistuneesti järjestämään.

- **Kritiikkivaihe:** Itse verstaassa työ aloitetaan konkreettisesta nykyhetkestä etsimällä siitä ongelmia, joita verstaassa työn alla olevassa elämänalueessa parhaillaan on nähtävissä. Keskeisimmät kriittisiksi määritellyt asiat on mahdollista seuloa yhdessä jatkokäsittelyyn.
- **Mielikuvitusvaihe:** Tässä vaiheessa siirrytään ajatuksissa tulevaisuuteen ja etsitään ratkaisuja esille nousseisiin ongelmiin. Niitä ideoissa on keskeistä irrottautua nykytilanteen tuomista rajoitteista ja antaa mielikuvituksen lentää valtoimenaan. Verstaan keskusteluissa toisten esittämien ajatusten edelleen kehittäminen on oleellista ja joukkovoima otetaan mukaan vahvistamaan kunkin omaa mielikuvitusta. Tässäkin vaiheessa on mahdollista yhteisesti valita tärkeimmiksi määritettäviä ideoita jatkokäsittelyyn.
- **Toimeenpanovaihe:** Viimeiseksi palataan takaisin konkreettiseen todellisuuteen miettimällä niitä käytännön toimia, joiden avulla tulevaisuuteen hahmotetut ratkaisut ovat toteutettavissa. Tilanteesta riippuen mietitään sopivia toimia sekä niille tekijöitä ja erilaisia aineellisia ja aineettomia resursseja. Tavoitteena on nimetä mahdollisimman tarkasti ja konkreettisesti toimintatavat.

Jungin ja Müllertin muodostamaa perusrakennetta voidaan käyttää tulevaisuusverstaissa sellaisenaan, osittain muunneltuna, sovellettuna tai täydennettynä. Verstaan kulku voi olla myös aivan muunlainen. Kaikissa verstaasmalleissa oleellista on kuitenkin tulevaisuuden yhteinen pohtiminen ja uudenlaisten tulevaisuutta koskevien näkemysten tai tiedon tuottaminen. Esimerkiksi skenaariotyöpajoissa voidaan erilaisten menetelmien avulla laatia valmiita skenaarioita, tuottaa materiaalia niiden kokoamiseen tai jatkojalostaa aiemmin laadittuja skenaarioita. Erilaisia verstaasversioita uusilla lähestymistavoilla ja nimikkeillä kehitetään jatkuvasti (Nygrén 2019).

Kaikissa verstaasmalleissa oleellista on tulevaisuuden yhteinen pohtiminen ja uudenlaisten tulevaisuutta koskevien näkemysten tai tiedon tuottaminen.

Esimerkkejä verstaissa käytettävistä menetelmistä

Osallistavan tulevaisuustyöskentelyn tueksi on kehitetty monenlaisia työkaluja, lähestymistapoja ja sovelluksia, joita tulevaisuusverstaaseen voi sisällyttää. Näiden erilaisten menetelmien ja työkalujen kirjo on erittäin laaja. Esimerkkeinä mainittakoon tietokoneavusteiset sovellukset skenaarioiden laatimiseen (Robinson 2003; Haslauer et al. 2016; Ahmadi et al. 2016), visuaaliset tehokeinot (Heinonen & Ruotsalainen 2013, ks. oppikirjan artikkeli *’Tulevaisuusklinikka – vuorovaikutteisen ja innovatiivisen tulevai-*

suustyöskentelyn dynamo'), tarinallisuus ja tarinankerronta (Burnam-Fink 2015), fyysisesti käsiteltävät esineet (Andersen & Mosleh 2020), taiteen keinot tulevaisuuksien kuvailussa tai hahmottamisessa (Lederwasch 2012) ja erilaiset luovuutta ohjaavat ja järjestävät miellekartat, kuten *Fuzzy Cognitive Maps* (Kok & van Vliet 2011). *Fuzzy Cognitive Maps* on skenaariotyöskentelyssä yleisesti käytetty osittain määrällinen (semi-kvantitatiivinen) mallintamistekniikka, jossa eri konseptien välisiä suhteita havainnollistetaan graafisesti ja matemaattisesti (Kok & van Vliet 2011).

Käyttämällä eri tyyppisiä lähestymistapoja ja sovelluksia monenlainen tieto ja asiantuntijuus tulevat prosessissa huomioiduiksi (van Vliet et al. 2012). Tietyt luovuutta jäsentävät ja ohjaavat työkalut voivat esimerkiksi parantaa skenaarioiden uskottavuutta ja luotettavuutta (Kok & van Vliet 2011) ja kokemuksellisten ja analyttisten viestintätyökalujen yhdistäminen helpottaa monimutkaisten ekologisten ja sosiaalisten systeemien ymmärtämistä (Vervoort et al. 2012). Eri tulevaisuuksia ja tulevaisuuspolkuja kuvaavista taideteoksista keskusteleminen voi syventää vaihtoehtoisten tulevaisuuksien käsittelemistä herättämällä tunteita, empatiaa, luovuutta ja innovatiivista ajattelua (Lederwasch 2012).

Erityisesti osallistuvissa, tulevaisuutta yhteisesti luovissa tulevaisuusverstaissa verstaolosuhteiden järjestämisellä on vahva menetelmällinen luonne. Ne vaikuttavat siihen, miten verstasyöskentely käynnistyy, miten tulevaisuusajattelu verstaassa etenee ja minkälaisia tuloksia verstaassa syntyy tukemalla yhteistyötä ja luovaa ajattelua. Niiden suunnitteluun ja järjestämiseen kannattaa varata aikaa. (Jungk & Müllert 1987) Tulevaisuusajattelu haastaa monesti osallistujien tunteita ja aikaisempia tietoja. On tärkeää, että verstaan osallistujilla on henkisesti ja fyysisesti mahdollisimman mukava ja turvallinen olo työskennellä yhdessä. Verstaatilaa viihtyisyyteen ja toimivuuteen tulee tältä kannalta kiinnittää huomiota. Sen tulee olla riittävän väljä ja kalustettu niin, että se mahdollistaa vapaan tilassa liikkumisen ja kaikki suunnitellut toiminnan muodot hankaluuksitta. Verstaaseen on tarpeen varata riittävästi aikaa, jotta entuudestaan toisilleen tuntemattomat osallistujat ehtivät päästä sen verran tutuiksi, että uskaltavat päästää mielikuvituksensa valloille ja tuoda keskusteluun viljelejäkin ajatuksia. Hyvistä olosuhteista huolehtimisen lisäksi fasilitojien tulee tukea osallistujia kommentoimaan toistensa ideoita myönteisesti ja kehittämään niitä eteenpäin. Taiteelliset menetelmät kuten tilallista läsnäolon tuntua tukevat aistinvaraisuutta ja kehoallisuutta vahvistavat harjoitukset sekä draamapedagogiset, vuorovaikutteiset menetelmät ovat hyvä apu siinä. Ajallisesti väljän verstaan aikana ehtii tulla nälkä ja jano, joten on tarpeen, että tarjolla on ainakin pientä purtavaa ja esimerkiksi kahvia ja teetä. (Tuittila 2017; Siivonen et al. 2011; Siivonen 2010) Verstaan voi myös järjestää ulkona, esimerkiksi metsässä, mikä voi hyvällä tavalla tukea ajallisen ja tilallisen väljyyden tuntua ja yhdessä toimimisen henkeä verstasyöskentelyssä (Paaskoski et al. 2022, tietolaatikko pilottiverstaasta Lusto III). Silloin osallistujia on ohjattava sään mukaiseen vaatetukseen ja rankan saateen varalta on hyvä olla varasuunnitelma verstaatilaksi. Erityisesti ulkona järjestettävässä verstaassa on muistettava huolehtia siitä, että osallistujilla on pääsy WC-tiloihin.

Tärkeintä työkalujen ja menetelmien valinnassa on, että valitsee ne huolella ja käyttää niitä tarkoituksenmukaisesti. Verstaan tulisi toimia osallistujilleen mahdollisimman yksinkertaisena apuvälineenä verstaan tavoitteiden saavuttamiseen. On hyvä pitää mielessä, että kaikkiin työkaluihin ja sovelluksiin liittyy myös rajoitteita. Esimerkiksi *Fuzzy Cognitive Mapping* voi aluksi tuntua osallistujista vaikeasti hahmotettavalta (Kok & van Vliet 2011). Jos menetelmät ovat monimutkaisia ja tuntuvat osallistujista hankalilta käyttää, niiden ymmärtäminen voi viedä huomiota käsiteltävältä aiheelta ja arvokasta työskentelyaikaa voi kulua tehtävänantojen täsmentämiseen. Ajatuksien ja ideoiden jäsentämiseen tarkoitetut miellekartat voivat myös rajata osallistujien luovuutta työpajatyöskentelyssä (van Vliet et al. 2012). Tällöin eri tyyppisten lähestymistapojen yhdisteleminen saattaa kannattaa, kunhan ei uuvuta osallistujia liian monilla eri tekniikoilla (Kok & van Vliet 2011). Tietynlainen kokeellisuus ja avoimuus erilaisille menetelmille on kuitenkin suositeltavaa, jotta on mahdollista saada uusia oivalluksia eri tilanteissa parhaiten toimivista ratkaisuista. Jos jokin osa-alue ei vaikuta toimivan, sitä voi vaihtaa kesken työskentelyn. Verstaan tavoitteita täyttävä, laadukas ja vivahteikas keskustelu ja huomioiden jäsentäminen on oleellista. Tulevaisuusverstaat eivät siten ole menetelmällisesti erityisen jäykkä menetelmä vaan niiden luova soveltaminen on usein hyödyllistä. Poikkeuksena tästä voivat olla hankkeet, joissa tietyn menetelmän täsmällisellä hyödyntämisellä voi olla tutkimuksellisesti perusteltu arvo.

Käytännöllisiä huomioita verstaan järjestämisestä

Osallistujien kokoonpano:

Taustojen moninaisuus on erittäin yleisesti pohdittu näkökulma verstaasosallistujien kutsumiseen. Tasapainoinen edustus erilaisia taustoja on oleellista hyvälle vuorovaikutukselle verstaassa (Haatanen et al. 2014). Skenaariotyöskentelyssä erilaisten toimijoiden ja lähtökohtien mukanaolo on lopputulosten laadun ja luotettavuuden kannalta tärkeää (Ernst et al. 2018). Taustoiltaan liian yhtenäinen joukko ei välttämättä saa esiin yllättäviä ja vaihtelevia tulevaisuusnäkemyksiä (Boulding 1988), jolloin tavoitteet luovaan ja innovatiiviseen ajatteluun innostamisesta saattavat jäädä vajaiksi. Toisaalta hyvin erilaisten lähtökohtien, toimijoiden ja agendojen yhdistäminen ei välttämättä edistä muutoksen aikaansaamista kovin tehokkaasti (Cairns et al. 2013). Joissain tapauksissa samankaltaiset taustat voivat antaa luottamuksellista tunnelmaa, joka mahdollistaa verstaaseen vapaata ja rentoutunutta puhetta (Rinaudo et al. 2013). Yksi keino tasapainoilla heterogeenisen ja homogeenisen osallistujajoukon välillä on ensin jakaa osallistujat samankaltaisista taustoista oleviin ryhmiin ja myöhemmin sekoittaa ryhmät keskenään (Hatzilacou et al. 2007).

Osallistujien sitoutuneisuus:

Verkostomaisessa ympäristössä toteutetussa verstaassa jokainen siihen osallistuva sitoutuu asiaan vain omalta tai edustamansa organisaation osalta ilman heitä kaikkia sitovaa yhteistä päätöstä tavoitteista ja tulevista toimista. Yhteiset tavoitteet ja toimet tulevat kirjatuiksi, mutta päätöksenteko sitoutumisesta hajautuu eri tahoille ja voi siinä

yhteydessä saada jonkin verran yksilöllisiä piirteitä. Jos verkostomainen työskentely tulee koskemaan laajempaa ihmisjoukkoa kuin varsinaista verstasyöskentelyyn osallistunutta ryhmää, sitoutuneisuus on vieläkin löyhempää. Toisaalta avoimuuden kautta saavutetaan etuja siinä, miten verstasyön tulokset saadaan kytketyksi yhteiskunnallisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti siihen toimintaympäristöön, missä niitä aletaan toteuttaa. Mitä suurempi on avoimuus, sitä useammat ovat tavoitteiden tai niiden muotoilun piirissä ja sitä laajempaa voi osallistuminen olla. (Ks. esim. Helander et al. 2005.)

Fasilitojien rooli verstaassa:

Fasilitojien tehtävänä on ohjata toimintaa ja huolehtia osallistujien tasaveroisesta työskentelystä. Fasilitoijat jäsentävät keskustelussa esille nousevia konkreettisia ajatuksia ja arvoja osallistujien avuksi. Etuna voi olla käsiteltävän asian hallinta, vaikka sisällöllinen asiantuntemus tuleekin verstaan osanottajilta. Toisaalta käsiteltävän aiheen ulkopuolinen fasilitoija voi kyetä esittämään kysymyksiä, jotka nostavat puheeksi aiheeseen liittyviä itsestäänselvyksiä, mikä voi auttaa kyseenalaistamaan niitä ja löytämään uudenlaisia ajatuksia tulevaisuuksista. Fasilitoijilla on verstasryhmän kokoamisessa sekä verstaan suunnittelu- ja toteutusvaiheessa valtaa määritellä verstaaseen kutsuttavaa joukkoa ja verstaan toteuttamistapaa, jonka he voivat toteuttaa vahvemmin tai heikommin osallisuutta tukevaksi.

Verstaan kesto:

On mahdollista järjestää yksittäinen tulevaisuusversta tai verstaiden sarja, joko samalle tai uudelle osallistujajoukolle. Yksi versta on tiivis ja kompakti asian käsittelyn kannalta. Siihen on helppo sitoutua, kun aikaa ei kulu osanottajilta kovin paljoa. Versta voi kestää puolesta päivästä yhteen päivään. Usean verstaan sarjassa asia saa hautua verstaiden välillä. Osanottajilla on mahdollisuus tehdä taustatyötä verstasyön tueksi verstaiden välillä joko ohjatusti tai oma-aloitteisesti. Samaten vetäjillä on mahdollisuus analysoida verstasyöskentelyn välituloksia ja ohjata jatkotyön kulkua sen pohjalta. Myös aikaa vieviä lisämenetelmiä on helpompi kytkeä usean verstaan sarjaan, koska silloin on käytettävissä yleensä enemmän aikaa kuin yhden verstaan tilanteessa. Verstaiden sarjan voi järjestää esimerkiksi kuukauden välein tai vaikkapa yhden viikonloppun aikana. Väli ei saa olla liian pitkä, muuten asiat ehtivät unohtua. Viikonloppuun tiiviiseen pakettiin sijoitetut verstaat eivät anna yhtä hyviä taustatyön ja välianalyysin mahdollisuuksia fasilitoijille kuin hiukan väljemmin toisiinsa ketjutetut verstaat. (Ks. esim. Helander et al. 2005; Hario et al. 2017.)

4. Lopuksi

Tässä luvussa olemme tuoneet esiin tulevaisuusverstaiden tavoitteiden ja järjestämiin liittyvien valintojen moninaisen luonteen. Vaihtoehtojen kirjo käyttötarkoituksissa, osallistumisen tavoissa, työkaluissa, rakenteessa ja fasilitoinnin tyyliä antaa loputtomasti mahdollisuuksia, vaikka yksiselitteisten ohjeiden puute voikin aluksi tehdä prosessin suunnittelemisesta hankalaa. Toisaalta toimivaksi hiottuja verstaamenetelmiä ja niiden kuvauksia on saatavilla useita erilaisiin tarkoituksiin (esim. Lauttamäki 2016 ja oppikirjan muut artikkelit osassa 'Tulevaisuusverstaat'). Parhaimmillaan verstaan suunnittelu tai sopivan menetelmän valinta voi haastaa tutkijaa itseään pohtimaan, mihin oletuksiin tulevaisuustiedon luonteesta tutkimus kiinnittyy, miten haluaa osallistujien kanssa tulevaisuuksiin sukeltaa ja millaista osallistumista ja osallisuuden kokemusta verstaas voi olla rakentamassa. Verstaissa luodaan tulevaisuuksia ja niihin liittyvää tietoa, ja vaikka muutoksen edistämistä on hankalaa seurata tai todentaa, erilaisten tulevaisuuksien ajattelevien ja niistä keskusteleminen yhdessä on itsessään merkityksellistä.

Lähdeluettelo

- Ahmadi, Meisam – Mothlag Jahed, Mohammadreza – Torkaman Rahmani, Adel – Zolfagharzadeh, Mohammad Mahdi & Shariatpanahi, Peyman (2016) Computational cognitive assistants for futures studies: Toward vision based simulation. *Futures*, Vol. 81, 27–39.
- Alminde, Sarah & Warming, Hanne (2020) Future workshops as a means to democratic, inclusive and empowering research with children, young people and others. *Qualitative Research*, Vol. 20, 432–448.
- Andersen, Pernille – Kathja, Viktoria & Mosleh, Wafa Said (2020) Conflicts in co-design: engaging with tangible artefacts in multi-stakeholder collaboration. *CoDesign*, 17(4), 473–492.
- Barbanente, Angela – Khakee, Abdul & Puglisi, Marika (2002) Scenario building for Metropolitan Tunis. *Futures*, Vol. 34, 583–596.
- Bayley, Clare & French, Simon (2008) Designing a participatory process for stakeholder involvement in a societal decision. *Group Decision and Negotiation*, Vol. 17, 195–210.
- Beach, Dylan & Clark, Douglas (2015) Scenario planning during rapid ecological change: Lessons and perspectives from workshops with southwest Yukon wildlife managers. *Ecology and Society*, Vol. 20, 61.
- Boulding, Elise (1988) Image and action in peace building. *Journal of Social Issues*, Vol. 44, 17–37.
- Burnam-Fink, Michael (2015) Creating narrative scenarios: Science fiction prototyping at Emerge. *Futures*, Vol. 70, 48–55.
- Cairns, George – Ahmed, Iftexhar – Mullett, Jane & Wright, George (2013) Scenario method and stakeholder engagement: Critical reflections on a climate change scenarios case study. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 80, 1–10.
- Campos, Inês – Vizinho, André – Coelho, Carlos – Alves, Fátima – Truninger, Mónica – Pereira, Carla – Santos, Filipe Duarte & Penha Lopes, Gil (2016) Participation, scenarios and pathways in long-term planning for climate change adaptation. *Planning Theory & Practice*, Vol. 17, 537–556.
- Carlsson-Kanyama, Annika – Dreborg, Karl Henrik – Moll, H. C. & Padovan, Dario (2008) Participative backcasting: A tool for involving stakeholders in local sustainability planning. *Futures*, Vol. 40, 34–46.
- Dufva, Mikko & Ahlqvist, Toni (2015) Knowledge creation dynamics in foresight: A knowledge

- typology and exploratory method to analyse foresight workshops. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 94, 251–268.
- Ernst, Anna – Biß, Klaus H. – Shamon, Hawa – Schumann, Diana & Heinrichs, Heidi U. (2018) Benefits and challenges of participatory methods in qualitative energy scenario development. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 127, 245–257.
- Gidley, Jennifer (2017) *The Future. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Haatanen, Anniina – den Herder, Michael – Leskinen, Pekka – Lindner, Marcus – Kurttila, Mikko & Salminen, Olli (2014) Stakeholder engagement in scenario development process - Bioenergy production and biodiversity conservation in eastern Finland. *Journal of Environmental Management*, Vol. 135, 45–53.
- Hario, Pasi – Parkkinen, Marjukka – Siivonen, Katriina & Tuittila, Satu (2017) *Historian museo Turkuun, osallisuusverstasprosessin tulokset*. TUTU e-julkaisuja 1/2017. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto, Turku.
- Haslauer, Eva – Biberacher, Markus & Blaschke, Thomas (2016) A spatially explicit backcasting approach for sustainable land-use planning. *Journal of Environmental Planning and Management*, Vol. 59, 866–890.
- Hatzilacou, Dionysia – Kallis, Giorgos – Mexa, Alexandra – Coccosis, Harris & Svoronou, Eleni (2007) Scenario workshops: A useful method for participatory water resources planning? *Water Resources Research*, Vol. 43. <https://doi.org/10.1029/2006WR004878>
- Heino, Hanna (2021) *Governing the future: Creation and mobilisation of futures knowledge in the context of urbanising society*. Annales Universitatis Turkuensis, Ser. AII, Tom. 379, Biologica - Geographica - Geologica. Turun yliopisto, Turku.
- Heinonen, Sirkka & Ruotsalainen, Juho (2013) Futures Clinique – Method for Promoting Futures Learning and Provoking Radical Futures. *European Journal of Foresight Research*, Vol. 1.
- Helander, Niina – Kirveennummi, Anna – Merikanto, Maria – Rubin, Anita & Siivonen, Katriina (2005) *Kulttuurin kulmakivet. Varsinaissuomalaisia kulttuuristrategioita*. Tutu-julkaisuja 3/2005. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun kauppakorkeakoulu & Varsinais-Suomen taideoimikunta, Turku.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (2014) Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos toimite 17. Ethnos ry, Helsinki.
- Jarva, Vuokko (1994) *Miten järjestän tulevaisuusverstaan? Kylän kehittäjän opas*. Julkaisuja 4. Helsingin yliopisto, Osuustoimintainstituutti, Helsinki.
- Jungk, Robert & Müllert, Norbert (1987) *Tulevaisuusverstaat*. Suom. Kai Vaara, Keskinäisen sivistyksen seura Suomen Lataamo, Helsinki.
- Kirveennummi, Anna – Saarimaa, Riikka & Mäkelä, Johanna (2008) *Syödään leväpullia pimeässä. Tähtikartastoja suomalaisen ruoan kulutukseen 2030*. Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen julkaisuja. Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turku.
- Kohonen, Iina – Kuula-Luumi, Arja & Spoof, Sanna-Kaisa (toim.) (2019) *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019. Tutkimuseettinen neuvottelukunta, Helsinki.
- Kok, Kasper & van Vliet, Mathjis (2011) Using a participatory scenario development toolbox: Added values and impact on quality of scenarios. *Journal of Water and Climate Change*, Vol. 2, 87–105.
- Lakkala, Hanna – Ochoa, Kenneth – Birmoser Ferreira-Aulu, Marianna – Kaskinen, Juha – Quintero, Carlos – Rodríguez, María Eugenia – Trujillo, Omar – Nensthiel, Clara & Vähäkari, Noora (2020) *A Scenario for the Desirable Future of the Colombian Agri-food Sector 2030 - Focusing on Andean Native Crops. Results from the 1st and 2nd futures workshops of the PECOLO project in Colombia*. FFRC eBOOKS 6/2020. Finland Futures Research Centre, University of Turku, Turku.
- Lauttamäki, Ville (2016) ACTVOD-futures workshop – a generic structure for a one-day futures workshop. *Foresight*, Vol. 18, 156–171.
- Lederwasch, Aleta (2012) Scenario art: A new futures method that uses art to support deci-

- sion-making for sustainable development. *Journal of Futures Studies*, Vol. 17, 25–40.
- Löschner, Lukas – Nordbeck, Ralf – Scherhauser, Patrick & Seher, Walter (2016) Scientist-stakeholder workshops: A collaborative approach for integrating science and decision-making in Austrian flood-prone municipalities. *Environmental Science and Policy*, Vol. 55, 345–352.
- Munda, Giuseppe (2004) Social multi-criteria evaluation: Methodological foundations and operational consequences. *European Journal of Operational Research*, Vol. 158, 662–677.
- Nygrén, Nina (2019) Scenario workshops as a tool for participatory planning in a case of lake management. *Futures*, Vol. 107, 29–44.
- Ollenburg, Stefanie (2019) A futures-design-process model for participatory futures. *Journal of Futures Studies*, Vol. 23, 51–62.
- Parkkinen, Marjukka – Ahokas, Ira – Kiviluoto, Katariina – Saarimaa, Riikka – Tapio, Petri (2019) *Liikunnallisen elämäntavan haasteita ja ratkaisuja. STYLE-hankkeen sidosryhmätö-pajojen tulokset*. Tutu eJulkaisuja 13/2019. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto, Turku.
- Paaskoski, Leena – Siivonen, Katriina – Vähäkari, Noora – Latvala-Harvilahti, Pauliina – Pelli, Päivi – Granlund, Maria & Hujala, Teppo (2022) *Dynaaminen museo ja tulevaisuusperintö-verstas. Käsikirja museoiden ekososiaaliseen sivistystyöhön*. Luston julkaisuja 6. Suomen Met-sämuseo Lusto, Savonlinna.
- Rinaudo, Jean Daniel – Maton, Laure – Terrason, Isabelle – Chazot, Sébastien – Richard-Ferroudji, Audrey & Caballero, Yvan (2013) Combining scenario workshops with modeling to assess future irrigation water demands. *Agricultural Water Management*, Vol. 130, 103–112.
- Robinson, John (2003) Future subjunctive: backcasting as social learning. *Futures*, Vol. 35, 839–856.
- Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni (2021) Johdanto. Teoksessa Ryynänen, Sanna & Rannikko, Anni (toim.) *Tutkiva mielikuvitus: Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Gaudeamus, Helsinki.
- Schrot, Oliver Gerald – Traxler, Johannes – Weifner, Ariane & Kretzer, Michael M. (2021) Potential of ‘future workshop’ method for educating adolescents about climate change mitigation and adaptation: a case from Freistadt, Upper Austria. *Applied Environmental Education and Communication*, Vol. 20, 256–269.
- Siivonen, Katriina (2010) *Taiteen särmällä nuorille hyvinvointia. Sitoumuksia ja toiminta-ajatuksia nuorten tueksi*. Tutu eJulkaisuja 6/2010 ja Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 37. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto, Turku ja Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Siivonen, Katriina – Kotilainen, Sirkku & Suoninen, Annikka (2011) *Iloa ja voimaa elämään. Nuorten taiteen tekemisen merkitykset Myrsky-hankkeessa*. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 44. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Sisto, Roberta – van Vliet, Mathjis & Prosperi, Maurizio (2016) Puzzling stakeholder views for long-term planning in the bio-economy: A back-casting application. *Futures*, Vol. 76, 42–54.
- Tuittila, Satu (2017) *CorpoReality. A methodological study of supporting creativity in futures workshops*. Pro gradu -tutkielma. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto.
- Varho, Vilja & Tapio, Petri (2013) Combining the qualitative and quantitative with the Q2 scenario technique – The case of transport and climate. *Technological Forecasting & Social Change*, Vol. 80, 611–630.
- van der Helm, Ruud (2007) Ten insolvable dilemmas of participation and why foresight has to deal with them. *Foresight*, Vol. 9, 3–17.
- Vervoort, Joost M – Kok, Kasper – Beers, Pieter J. – Van Lammeren, Ron & Janssen, Rolf (2012) Combining analytic and experiential communication in participatory scenario development. *Landscape and Urban Planning*, Vol. 107, 203–213.
- van Vliet, Mathjis – Kok, Kasper – Veldkamp, Antoine & Sarkki, Simo (2012) Structure in creativity: An exploratory study to analyse the effects of structuring tools on scenario workshop results. *Futures*, Vol. 44, 746–760.